

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 12 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Doi: 10.51605/mesned.1011241

Gönderim Tarihi: 10.03.2021 | Kabul Tarihi: 24.12.2021

Şeyh Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni'nin Tasavvufî Görüşleri

- The suffic Views of Sheikh Muhammed Ziyaeddin Nurshini -

Mahmut Askeri Küçükkaya*

Atf/Citation: Küçükkaya, Mahmut Askeri. "Şeyh Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni'nin Tasavvufî Görüşleri/The suffic Views of Sheikh Muhammed Ziyaeddin Nurshini". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2021-2): 453-479.

Öz:

Bu çalışma, Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni'nin hayatını, tasavvufî şahsiyetini ve *Mektûbat* isimli eserinde ele aldığı tasavvufî kavramları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın muhtevası *Mektûbat* isimli eseri ve kendisi hakkında telif edilen kitaplarda verilen bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır. Muhammed Ziyâeddin, 14 Ocak 1856 tarihinde Bitlis iline bağlı Hizan ilçesinin Usb (Doğrular) köyünde dünyaya gelmiştir. Medrese ve tasavvuf faaliyetlerinin samimi olarak yapıldığı bir ailede yetişmiştir. Muhammed Ziyâeddîn, medrese tahsili yanında tasavvuf eğitimi de almıştır. Şeyh Fethullah Verkânisi'nin (ö. 1899) kendisine verdiği "Hazret" lakabı ile tanınmıştır. Devleti ve milleti ilgilendiren konulara bigâne kalmamış, bizzat sahaya inmiştir. Birinci Dünya Savaşına müridleriyle birlikte iştirâk etmiş ve sağ kolunu kaybetmiştir. Bu savaşta iki kardeşini de şehid vermiştir. Tasavvuf ve tarikatın bütün inceliklerini yaşamıştır. Tasavvufî hayatı ile çevresindekilere örnek olmuştur. Samimiyet ve ciddiyetle tekke ve dergâhta oturan şeyhlerin yeterliliğini sorguladığı gibi, layık

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mahmutaskeri@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-5600-6450

olmadığı hâlde tekke şeyhliği yapanların devlet yetkililerince uzaklaştırılmalarını istemiştir. Muhammed Ziyâeddîn, hayatı boyunca toplumu dinî ve tasavvufî konularda aydınlatmıştır. Yaşadığı dönemde olduğu gibi yetiştirdiği Nakşibendi halifelerinden dolayı vefatından sonra da adı hep anılmıştır. Muhammed Ziyâeddîn, mürid ve mürid ilişkisine büyük önem vermiştir. Müridin, müridini meşrep ve kabiliyetine uygun bir şekilde yetiştirmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Şeyhliğin birçok önemli âdâb ve şartlarının olduğunu söyleyen Muhammed Ziyâeddîn, bunların başında İslamiyet'e aykırı herhangi bir davranışın olmamasına dikkat çekmiştir. Sâlik'in birçok konuya dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunların başında nefsin kötülüklerinden korunma gelir. Muhammed Ziyâeddîn, havf ve recâ konusu hakkında da müridin korku ve ümit içinde olmasını öğütlemiştir. Allah'ın merhametinden ümitsiz olmanın doğru olmadığı gibi azabından da emin olmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. Muhammed Ziyâeddîn'e göre muhabbetin esas gayesi, Allah'ın sevgisine ulaşmaktır. Kalpte Allah sevgisi dışında başka bir şeye yer verilmemelidir. Muhabbete erişmenin yolu sünnete uymak, bid'atlardan sakınmak, iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakınmakla mümkün olur. Muhammed Ziyâeddîn, sabır konusunda müritlere önemli tavsiyede bulunmuştur. Ona göre sabır; ferahın anahtarıdır. Allah'tan gelen her şeye sabretmek gerekir. Çünkü bunda hayır ve saadet vardır. Tasavvufî bir terim olan hâl'in müride güzel ve mutluluk veren yönü olduğuna dikkat çekmiştir. Muhammed Ziyâeddîn, hâl'i Allah'ın kulunu kendi muhabbetine davet etmesi olarak değerlendirmiştir. Muhammed Ziyâeddîn, müridin kalbini şeyhine bağlaması ve onu zihnen düşünmesi olarak ifade edilen rabîta hakkındaki görüşleri büyük önem arz etmektedir. Ona göre rabîta, müridin simasını şiddetli bir sevgiyle hayal etmektir. Müridin rabîtaya devam etmesini öyle ister ki, başkalarıyla konuşsa dahi rabîtanın tesiriyle hiçbir şey hissetmemelidir. Müridin ilahi aşk makamındaki derecesi rabîtadaki fânîlik derecesine göre olduğunu söylemiştir. Muhammed Ziyâeddîn'e göre rabîtanın ihlas, muhabbet ve teslimiyet kısımları vardır. Tasavvufta bir makam olan fenâ'ya kavuşmanın şiddetli bir şekilde Allah'a ulaşmayı talep etmekle mümkündür. Fenâ makamına kavuşmak için, müridin hiçbir kemâlatını görmemesi gerekir. Yokluk dairesine girmeden fenâ makamına girilemez. Allah'ın manevî huzurunda kendini yok hükmünde görmelidir ki, fenâ makamına ulaşılabilir. Haram ve günahlardan kaçınma anlamına gelen takva hakkında Muhammed Ziyâeddîn, Allah'ın razı olmadığı, bilinen ve bilinmeyen bütün günahlardan kaçınma olarak ifade etmiştir. Ona göre, takva Allah'ın emirlerine itaatle birlikte yasakladıklarından kaçınmakla mümkündür. Şükür hakkında önemli görüşler dile getiren Muhammed Ziyâeddîn, şükretmenin vacib olduğunu, dünya ve

ahirette yükselmeye ve Allah'a yaklaşılmaya sebep olduğunu söylemiştir. Ona göre şükür, Allah'ın rızasını kazanmak için bir merdivendir. Şükürden maksat, beden bütünü uzuvlarını yaratılış gayesine göre kullanmaktır. Tasavvufta bir makam ve hâl olarak kabul edilen tevekkül için, saf ve duru bir kalple davranmanın gerektiğini söylemiştir. Ona göre, tevekkül insanın hiçbir şüphe ve kaygı duymadan tam bir inançla işlerini Allah'a havale etmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Tarikata giren birisinin kaçınması gereken konulardan olan 'ucb yani kendini beğenme ve riya konusunda da önemli görüşler dile getirmiştir. Bu çalışmada Muhammed Ziyâeddîn'in; mürşid ve mürid âdâbı, şeyhliğin âdâbı, nefis muhasebesi, havf ve recâ, muhabbet, sabır, hâl, rabîta, fenâ, takvâ, şükür, tevekkül, 'ucb, riyâ hakkındaki tasavvufî düşünceleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni, Tasavvuf, Mürşid, Mürid, Tasavvufî kavramlar,

Abstract:

This study aims to reveal the life of Sheikh Muhammed Ziyâeddîn Nurshîni, his mystical personality and the mystical concepts he dealt with in his work named Mektûbat. The content of the study has been handled within the framework of Mektûbat and the information given in the books written about him. Muhammed Ziyâeddîn was born on January 14, 1856 in Usb (Doğrular) a village of Hizan district in the province of Bitlis, He grew up in a family in which madrasa and mysticism activities were conducted sincerely. Muhammed Ziyâeddîn, besides studying in madrasa, also studied Sufism. He was known with the nickname "Hazret" given to him by Sheikh Fethullah Verkansi (d. 1899). He was aware of the issues concerning the state and the nation, and he personally came to the field. He participated in the First World War with his followers and lost his right arm. His two brothers were also killed in this war. He experienced all the subtleties related to Sufism and mystical way of life. With such a sufi life he was able to set an example for those around him. He sincerely and seriously questioned the competence and adequacy of the shaykhs idly residing in the Sufi lodges and asked the state officials to expel unworthy shaykhs from these lodges. Muhammed Ziyâeddîn enlightened the society on religious and mystical issues throughout his life. Because of the Nakşibendi caliphs he raised his name has always been held in high regard after his death, as in his lifetime. Muhammad Ziyâeddîn pointed out that the murshid should educate his disciple in accordance with his mashrap and ability. The disciple said that he should engage in ihlas, conversation and submission to the murshid. He stated that the sheikhdom has many rules and condi-

ons. He advised the disciple to be in fear and hope about Eve and reca. According to Muhammad Ziyaeddin, the main purpose of conversation is to achieve the love of Allah. The way to access the conversation is to follow the Sunnah, to avoid the bid'ats, to command the good and to avoid the evil. Muhammad Ziyaeddin gave important advice to his disciples about patience. He pointed out that hal, which is a Sufi term, is a beautiful and happy aspect of the disciple. According to him, rabita is to imagine the face of murshid with fierce love. The Lord has parts of ihlas, conversation and submission. It is possible that the meeting with fena, an authority in Sufism, is a violent request to reach Allah. Muhammad Ziyaeddin described prayer as the avoidance of all known and unknown sins that Allah is not pleased with. He said that giving thanks causes you to rise in this world and the Hereafter and get closer to Allah. He said that for trust, you need to behave with a pure and pure heart. He also expressed important views on ucb, i.e. self-esteem and riya, which are issues that someone who enters the sect should avoid. This paper focusses on Muhammed Ziyâeddîn's mystical thoughts and views on topics such as the proper manners of the murshid (spiritual master) and the murid (disciple), the etiquette of the masterhood, self-examination, khawf, (fear), raja (hope), muhabba (divine love), sabr (patience), hâl (spiritual state), rabita (spiritual connection with the master), fana (annihilation), shukr (gratitude), tawakkul (trust and reliance on God's plan), 'uub (vanity, self-conceit), riya (showing off).

Keywords: Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni, Sufism, Murshid, Murid, Sufi concepts.

1. GİRİŞ

Şeyh Muhammed Ziyâeddîn, Bitlis'in Hizan İlçesine bağlı Usb (Doğrular) köyünde 7 Cemaziye'l- Âhir 1272/ 14 Ocak 1856 tarihinde pazartesi günü öğleden sonra dünyaya gelmiştir.¹ Babası "Seyda" lakabıyla bilinen, büyük âlim ve

¹ M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşâyihî Nakşibendî* (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010), 225; İbrahim Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İstanbul:2014),34: 73-108.

mutasavvıflardan Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'dir (ö. 1886).² Muhammed Ziyâeddîn altı erkek altı kız kardeşten oluşan ailenin en büyük evladıdır.³

Muhammed Ziyâeddîn büyük bilgin ve velilerin bulunduğu bir çevrede yetişmiştir. İlk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra değişik medreselerde eğitimine devam etmiştir.⁴ Birçok müderristen ders aldıktan sonra kendisine "Hazret" lakabını veren Şeyh Fethullah Verkânisi'nin (ö. 1899) medresesine gitmiştir.⁵ Özellikle kendisinden fıkıh konusunda iyi bir eğitim gördü. Şeyh Fethullah Verkânisi fıkıh konusunda otorite sayılmıştır.⁶ Muhammed Ziyâeddîn, birçok defa çevresindeki âlimlere şöyle demiştir: "Ben, her ilimde sizden üstünüm demiyorum; ancak fıkıh ilminde sizden üstün olduğumu söyleyebilirim. Bu seviyemi de üstadım Şeyh Fethullah'tan elde ettim. Çünkü o verdiği her fetvayı bana gösterir ve fetva verme metotlarını da öğretirdi. Hatta yanında olmadığım ve kendisinin fetva verdiği durumlarda, sonradan yanına gittiğimde verdiği fetvayı bana anlatır, ben de bana öğrettiği her şeyi tümüyle anlamaya çalışır ve sonunda muvaffak olurum".⁷

Muhammed Ziyâeddîn, on dokuz hâlîfe⁸ bırakan babası Abdurrahman-ı Tağî'den hilâfet alamamıştı. Babasının vefatına yakın başucunda ağlamaya başladı. Babası neden ağladığını sorunca: "Efendim bir insanın babası çok zengin olur da vefatından sonra kendisine miras bırakmazsa, o evlat ağlamaz da ne yapar?" dedi. Bunun üzerine Şeyh Abdurrahman-ı Tağî: "Baban olduğum halde seni başkaları ile bir tuttum, hiçbir ayırmada bulunmadım. Şeyh Fethullah seni başkalarından daha üstün tutacaktır" diye cevap vermişti.⁹ Bu sözleriyle, kendisine tasavvufî eğitimi verecek kişinin Şeyh Fethullah Verkânisi¹⁰ olacağını

² Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı: 19. Yüzyılda Nakşibendî-Hâlidîlik* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017),125-126; Adnan Memduhoğlu, "Tâhî, Abdurrahman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2: 571-572,

³ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 225.

⁴ Şeyh Alâeddin Haznevî, *Hazret ve Şah-ı Hazne Hayat ve Menkıbeleri* (İstanbul: Semerkand Yay., 2012),17.

⁵ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 225-226.

⁶ Mehmet Törehan Serdar, *Bitlis'in Sarıklı Kahramanları* (Bitlis: Olcaylar Matbaası, 2012), 58.

⁷ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 226.

⁸ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 113.

⁹ Haznevî, *Şah-ı Hazne*, 18; Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 227.

¹⁰ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 177.

bildirmişti. Nitekim Şeyh Abdurrahman-ı Tağî oğlunu, vefatına yakın bir zamanda Şeyh Fethullah'a teslim etti.¹¹

Şeyh Fethullah Verkânisi, Muhammed Ziyâeddîn'i çok sıkı bir tasavvufî eğitime tabi tuttu. Karlı yollarda kızığını çekme görevini Muhammed Ziyâeddîn'e verdi. Şeyh Fethullah'a: "O senin mürşidinin oğludur, niçin bu kadar zahmet veriyorsunuz?" dediklerinde: "O'nu üstadım size teslim etmiş ise buyurun siz ilgilenin. Eğer bana teslim etmiş ise lütfen benim işime karışmayın" diyordu.¹² Muhammed Ziyâeddîn, Şeyh Fethullah'tan dört yıl tasavvuf terbiyesi gördükten sonra 1889 yılında kendisinden hilâfet aldı. On yıl mürşidi hayatta iken, yirmi dört yıl da vefatından sonra olmak üzere toplam otuz dört yıl irşâd vazifesini yürüttü.¹³

Muhammed Ziyâeddîn'in tasavvuf hizmetleri yanında hayatının önemli safhalarından biri de onun Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olmasıdır. Savaşın çıkmasıyla birlikte Rusların Akdeniz'e inme niyetinden dolayı Anadolu'yu işgal etmek istemesi, Ermenilere cesaret vermişti. Ermeni çeteleri, Büyük Ermenistan'ı kurma planlarını gerçekleştirmek amacıyla bölgede terör estirmeye başlamışlardı. Doğu vilayetleri bundan çok zarar görmüştü. Ruslar Kars'ı işgal etmiş, Muş ve Bitlis'e kadar gelmişlerdi. Millet her geçen gün tarif edilemez acılar ve katliamlarla karşılaşyordu. Muhammed Ziyâeddîn, bu dönemde müritleri ve akrabalarıyla birlikte cihat meydanına çıktı. Ruslara ve Ermenilere karşı kahramanca savaştı. Yaptığı planlar neticesinde düşmanın ağır kayıplar vermesini sağladı.¹⁴

Mustafa Kemal Atatürk, savaşta gösterdiği kahramanlık nedeniyle kendisine bir mektup göndermişti. 16 Zilkâde 1337/13 Ağustos 1919 tarihli mektupta Birinci Dünya Savaşı'nda göstermiş olduğu kahramanlık ve cesareten dolayı hürmet duyguları ifade edilmişti.¹⁵

Ruslara ait bir top güllesinin patlaması sonucu sağ kolundan yaralandı. Bitlis'te tedavi altına alındı. Kangren olduğu endişesiyle sağ kolu kesildi. Hastanede yattığı günlerde Mustafa Kemal Atatürk kendisini ziyaret etti. O zaman yaralı olarak hastanede bulunan Van Müftüsü Ömer Efendi kendilerine tercü-

¹¹ Fethullah Verkânisi, *Adâbü't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye (Adâb-ı Fethullah)* nşr. Yahya Pakiş- Hamit Pakiş, İstanbul: Bakanlar Matbaacılık, ts.

¹² Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 225-228; Haznevî, *Şah-ı Hazne*, 18.

¹³ Haznevî, *Şah-ı Hazne*, 18.

¹⁴ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 232-238.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (Ankara: Türkiye Teyyare Cemiyeti Yayını, 1927), Vesikalar, 52.

manlık yaptı.¹⁶ Savaştan sonra V. Mehmed Reşad, yaptığı hizmetler nedeniyle 12 Temmuz 1916 tarihli beratla “Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası” ve bir protez kol gönderdi.¹⁷ Muhammed Ziyâeddîn’in, kendisinin uğradığı bu sıkıntıların yanında iki kardeşi de Birinci Dünya Savaşı’nda şehit olmuştu.¹⁸

Muhammed Ziyâeddîn 23 Şubat 1924 Cuma günü sabahleyin Nurşin’de vefât etti. Vasiyeti üzerine babası Abdurrahman-ı Tâğî’nin türbesine defnedildi.¹⁹

Muhammed Ziyâeddîn, on üç²⁰ ile on altı²¹ arasında değişen sayıda hilâfet verdi. Aldığı tasavvufî terbiye ve manevi eğitim ile insanların İslamiyet’e göre yaşamalarını istedi. Tasavvufî hayat ve diğer sosyal konularda müridlerine her zaman rehberlik yaptı. Çevresindekilere dinî hayatın ve tasavvufun inceliklerini anlattı ve izah etmeye çalıştı.²²

Muhammed Ziyâeddîn’in, “vird, dünya, teveccüh, nefis, vahdet-i vücud, muhabbet, edeb”²³ ile “dünya ve ahiret, mürşid, talep, sünnet, sohbet, teslimiyet, ihlas, nefis, tevhid”²⁴ hakkındaki tasavvufî görüşleri ile ilgili iki ayrı çalışma yapılmıştır. Bu makalede ele alınan tasavvufî kavramlar ise, her iki çalışmada da ele alınmayan mürşid-mürid ilişkisi, şeyhliğin âdâbı, nefis muhâsebesi, havf ve recâ, sabır, hâl, fenâ, takvâ, şükür, tevekkül, ‘ucb ve riyâ hakkındaki tasavvufî düşünceleridir. Ele alınan bu tasavvufî kavramlar daha ziyade seyr-u sülûkta bulunan müridin en fazla dikkat etmesi gereken hususlardır. Bu makalede Muhammed Ziyâeddîn’in tarikat eğitiminde mürşid ve müridin dikkat etmesi gereken konuların üzerinde durmuş olması nedeniyle bu kavramlar ele alınmıştır.

¹⁶ Serdar, *Bitlis’in Sarıklı Kahramanları*, 86-87; Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 237.

¹⁷ Serdar, *Bitlis’in Sarıklı Kahramanları*, 90-92.

¹⁸ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 235.

¹⁹ Haznevî, *Şah-ı Hazne*, 20.

²⁰ Haznevî, *Şah-ı Hazne*, 19.

²¹ Korkusuz, *Meşâyah-i Nakşibendî*, 249.

²² Şeyh Muhammed Ziyâuddin, *Mektûbat*, Trc. Hasib Seven (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1977), 13.

²³ Ömer Tayfur Yücel, *Şeyh Muhammed Diyauddin’in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

²⁴ Yeliz Başar, *Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyaeddin Nurşin’in Hayatı ve Mektubatındaki Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.

2. MUHAMMED ZİYÂEDDİN NURŞİNÎ'YE GÖRE MÜRŞİD - MÜRİD ÂDÂBİ

Mürşid, tasavvufta şeyh ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Mürşid, kendisine intisap eden müridini nefis terbiyesi ve mücâhedesinde takip etmesi gereken tasavvufî yol ve metodu gösterir. Onun vazifesi müridini meşrep ve karakterine uygun bir şekilde yetiştirmektir. Bu, “seyahat”, “sohbet” ve “uzlet” şeklinde olabilir. Allah'ın rızasını elde etmek ve hakka kavuşmak ilimle değil, bir mürşide tabi olmakla mümkün olur.²⁵ Mürşid, müridin hakka vuslat ve Allah'ın rızasına kavuşması için bir kılavuzdur. Tıpkı öğretmenin öğrencisine, doktorun hastasına gösterdiği hassasiyet gibi, manevî eğitim ile hastalıklarını müridine gösteren kişidir.²⁶ Mürid, iradesini şeyhine teslim eden kişi demektir.²⁷

Muhammed Ziyâeddîn, mürşid ve mürid ilişkisinde; özellikle müridin uyması gereken üç noktaya dikkat çeker. Bunlar ihlâs, muhabbet ve mürşide teslimiyettir. “İhlâs; yani özellikle mürid kendi hidâyetinin mürşidinin elinde olduğunu bilmesi. Muhabbet; onu başka kimselere hatta mürşidini kendi nefsi üzerine bile tercih etmesi. Mürşide teslimiyet; müridin aklına ve düşüncesine muhâlif de olsa, mürşidi kendisine emrettiği şey ile amel etmesi demektir”.²⁸ Mürşidine bağlılık ve teslimiyet göstermeyen müridin tarikatta ilerlemesi mümkün değildir. Tarikata giren sâlik mürşidine teslim olmakla seyr u sülûkta yol alabilir.²⁹

Mürşid ve mürid ilişkisinde; müridin yapması gereken öncelikli görev, mürşidinin emir ve tavsiyelerine uymasındır. Kendi düşüncesine göre hareket etmesinin tarikata uygun olmayacağını bilmelidir. Mürşidin emir ve önerileri-

²⁵ Ebû Nasr Abdullah b. Ali et- Tusî Serrac, *el-Luma' fi't-Tasavvuf*, Nşr. R. N. Nicholson (Leiden: Matbaa-i Beril, 1914), 204; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: 2002), 183, 185; Ramazan Muslu, *Seyr u Sülûk Terimler Tasavvuf El Kitabı*, Editör: Kadir Özköse, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 333.

²⁶ Serrac, *el-Luma' fi't-Tasavvuf*, 204; Mehmed Ali Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*. Sad. H.R. Yananlı (İstanbul: Akabe Yayınları 1985), 91; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 114.

²⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn* (Beyrut: 1983), 2: 378-391; Süleyman Uludağ, “Mürid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 32: 47-49; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 377-378.

²⁸ Ziyâuddin, *Mektûbat*, 179.

²⁹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 185-187; Muslu, “Seyr u Sülûk Terimler”, *Tasavvuf El Kitabı*, 335.

nin kendisine fayda ve hayır getireceğine inanmalıdır.³⁰ Bir gün mürşidi olan babası, Muhammed Ziyâeddîn'e pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmasını, sahur yemeğini de hanımının hazırlamasını istedi. Babasının isteği üzerine pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmaya başladı. Oruçlu olduğu günlerin birinde irşad hizmeti için babasıyla bir köye gitti. Ev sahibi kendilerine pekmez ikram etti. Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, orada bulunanlara birer kaşık pekmez verdi. Biraz da Muhammed Ziyâeddîn'in önüne bıraktı. Muhammed Ziyâeddîn, önüne konulan pekmezi içti. Daha sonra dışarı çıktıklarında babası kendisine "Sen oruçlu değil miydin? Neden içtin?" diye sordu. Muhammed Ziyâeddîn: "Siz benim üstadımsınız. Oruç tutmamı emrettiniz, ben de tuttum. Pekmez içmemi de siz istediniz, içtim." dedi. Muhammed Ziyâeddîn'in bu sözleri üzerine babası tebessüm etti.³¹ Muhammed Ziyâeddîn bu hareketiyle mürşide bağlılığını göstermesi açısından önemli bir davranış göstermiş oldu.

Muhammed Ziyâeddîn, müridin takip etmesi gereken yolu tavsiye ederken bu konu hakkında yaşanıldığı söylenen şöyle bir örnek verir. Mürşidin birisi müridine bir yere gitmesini söyler. Mürid sebebini sormadan yola koyulur ve akşam oraya ulaşır. Yatma zamanı geldiğinde evin hanım hizmetçisi misafirin yatağını hazırlarken mürid elinden tutup öpmek ister. Birden odanın duvarları yarılr ve mürşidinin eli görünür. Mürid korkar ve bayılır. Hizmetçi kadın bu durumu görünce dışarı kaçar. Daha sonra mürid dönünce mürşidi ona: Müridin şeyhinin emrine teslimi senin teslimiyetin gibi olsun! Sen hiçbir neden sormadan mürşidin emrini kabul edip istenilen yere gittin. Ben de seni harama düşmekten muhafaza ettim. Mürid, kör bir insan gibi olmalıdır. Kör olan kişi hiçbir şey söylemeden elinden tutan kişinin götürdüğü yere gider demiştir.³² Müridin, mürşidi üzerindeki hakkı, mürşidin emirlerini yerine getirmesidir. Mürşidin, mürid üzerindeki hakkı ise; müridin kusurunu gördüğünde onu o kusur ve hatadan vazgeçirmesidir.³³

Muhammed Ziyâeddîn'e göre mürid, her zaman mürşidi ile iletişim hâlinde olmalıdır. Her türlü sıkıntısını ve arzusunu mürşidine iletmelidir. Edeb ve terbiye dairesinde mürşidin sözüne itibar etmelidir.³⁴ Şeyhe intisap eden müridin dikkat etmesi gereken birtakım görevleri vardır. Bunlar: yalan konuş-

³⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 52.

³¹ Korkusuz, *Meşâyih-i Nakşibendî*, 226-227.

³² Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 114.

³³ Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, *Çeşiden-i Taam-ı Vakt*, thk. Muhammed Rıza Şefîî Kedkenî (Tahran: Çaphâne-i Nakş, 1386 hş), 161-162; Abdulvahap Yıldız, *Sultânü'l-Evliyâ Ebû Said-i Ebû'l-Hayr Hayatı- Eserleri-Menkıbeleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Kriter Yay. 2018), 165.

³⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 46-47.

mamak, iftira ve başkasını çekiştirmekten uzak durmak, kimsenin aleyhinde davranmamak, namazı vaktinde eda etmek, namaz ve oruç kazalarını edâ etmek, eski arkadaşları ve cahil dostları arasına mesafe koyup hâlvete devam etmek, az uyumak, riyâzate ve nefsin isteklerine aykırı davranmak ile her zaman kendini ölü gibi hissetmektir.³⁵

Muhammed Ziyâeddîn, müridin arkadaş seçimi konusuna da dikkat çeker. Kendisini Allah'a yaklaştıran amellere sevk eden kişiyle dostluğa devam etmesini, aksi takdirde bu ilişkiye son vermesini ister.³⁶

3. ŞEYHLİĞİN ÂDÂBI

Şeyh, tarikata giren birisini, tarikatın âdâbına göre yetiştirme ve denetleme görevini yerine getiren kişidir.³⁷ Şeyhlik, önemli olduğu kadar, büyük sorumluluğu olan bir makamdır. Şeyh, bulunduğu makamın gereklerini yerine getirmelidir. Her hâl ve hareketiyle örnek olma yolunu seçmelidir. Mutasavvıflar, hakiki şeyhlerin bazı vasıflarının olması gerektiğini söylemiştir. Bu vasıfları şöyle sıralamak mümkündür: Şeyh örnek olmalıdır ki, müridi de kendisini örnek alsın. Müridine yol göstermesi için tasavvuf tecrübesine sahip olmalıdır. Edep ve terbiye içerisinde hareket etmelidir. Cömert olmalı, müridine malını harçayabilmelidir. Başkasının özellikle müridinin malında gözü olmamalıdır. Şeyh işaretle öğüt vereceği yerlerde, sözle nasihat etmemelidir. Şiddetle değil, yumuşak sözle muamele etmelidir. Bir şeyi yaptırmak istediğinde önce kendisi yapmalıdır. Müridine yasakladığı şeyleri, ilk önce kendisi yapmamalıdır.³⁸

Muhammed Ziyâeddîn'e göre, şeyhliğin yerine getirilmesi gereken birçok âdâbı vardır. Bu âdâb ve şartların en önemlisi kul ile Allah arasında olanıdır. Mürşidin Allah rızasına göre hareket edip etmediğini ancak Allah bilir. Allah'ın dışında hiç kimse bilmez. Kişinin davranışları şeriat üzerine hareket edip etmediğini ortaya çıkarır. Hakiki mürşidin en büyük özelliği İslamiyet'e aykırı bir davranış ve hareketin meydana gelmemesidir. Mürşid, mâsiva ile

³⁵ Mehmed Ali Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, 93-94.

³⁶ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 112.

³⁷ Abdulkadir Ahmet Atâ, *et-Tasavvufü'l-İslâmî* (Beyrut: 1407), 250; Serrac, *el-Luma'fi't-Tasavvuf*, 204; Kadir Özköse, *Tarikatın Ortak Unsurları Şeyh ve Hâlife Tasavvuf El Kitabı*, Editör, Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 226.

³⁸ Münevver b. Ebû Saîd, *Esrârü't-Tevhid fi Makâmâtî's-Şeyh Ebî's-Saîd*. Nşr. Zebihullah Safa, (Kebir: Müessesesi-i İntişarat-i Emir. 1332 hş.), 330; Abdulvahap Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Semerkand Yayınları 2013), 184-188; Abdulvahap Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf* (Bursa: Sır Yayıncılık 2012), 228.

ilgisini kesmeli, sadece Allah'a kurbiyet kesbetmeye gayret etmelidir. Her zaman kendisini manevi huzurda hissetmeli ve Allah'ın zâtında fâni olmalıdır.³⁹

Muhammed Ziyâeddîn, mürşidliğin bazı âdâb ve şartlarının da zahire göre olduğunu söyler. Bunun en önemli göstergesi de, bir mürşid-i kâmil tarafından başkalarını kemâle erdirmek için icazet verilmiş olmalıdır. İrşad için sağlam bir inanç ve sünnete tabi olmak birinci şarttır. Takvâ konusuna dikkat etmeli ruhsattan ziyade azimete riayet etmelidir. Hatta fetva ve ruhsat konusunda diğer mezheplerin ittifak ettiği konularda da dikkat etmelidir.⁴⁰ Tasavvufta edebin büyük bir önemi vardır. Çünkü beşerî ilişkilerde edep; mürüvveti muhafaza etmek, dindeki edep sünnete riayetkâr olmak, muhabbetteki edep ise saygıyı gözetmektir.⁴¹

Müridin şeyhe, şeyhin de müridine karşı her zaman edep dairesinde hareket etmesi gerekir.⁴² Edep konusuna dikkat etmeyen kişinin söz ve davranışları tiksindirici olur. Kaş yapayım derken göz çıkarır. Nerede ve nasıl davranması gerektiğini bilmediği için fayda yerine zarar verir.⁴³ Muhammed Ziyâeddîn, edeb konusunda dikkatli olmak için şu misali vermiştir: Tasavvuf ehlinen birisi bir gün bir şeyhin yanına gider sohbetine katılır. Şeyh öksürür ve tükürüğünü kible yönüne atar. Şeyhin yanına giden kişi, hoş olmayan ve edebe aykırı bu davranışı yapan kişi başkasına örnek olamaz diye düşünür ve hemen şeyhin yanından ayrılır.⁴⁴

Tarikat tekkelerinde şeyhliğin babadan oğula geçmesi, yetkin ve yeterli şeyh evladının bulunmaması tasavvuf hayatının itibarını zedelemiştir. Tarikat-taki şeyhliğin esas temeli bir şeyhin evladı da olsa hakiki manada tasavvufu yaşayan bir kişi olmalıdır.⁴⁵ Muhammed Ziyâeddîn, tarikatlarda öteden beri şikâyete konu olan bu meseleye de dikkatleri çekmiştir. İrşad konusu, maddi ve manevi yeterliliğe sahip olmakla mümkündür. Tasavvuf ve tarikat unsurlarının

³⁹ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 162.

⁴⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 162.

⁴¹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*. Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay. 2018), 396.

⁴² Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 396; Süleyman Uludağ, "Edep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 414-415.

⁴³ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi (Tasavvufun Esasları)*, Haz. H. Yılmaz- İrfan Gündüz, (İstanbul: Erkam Yay. 1990), 342-347; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 396; Himmet Konur, "Edeb", *Tasavvuf El Kitabı*, Editör. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 380.

⁴⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 162.

⁴⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, 107-108; Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 368-370.

hepsini şahsında bütünleştiren bir kişi ancak tarikat postuna oturabilir. Sadece nesep ve soy sebebiyle tarikat postuna oturmak doğru ve muteber bir davranış değildir. Bu hizmeti ancak tasavvuf ve tarikat eğitimi seyr ü sülûk dairesinde yeterli şartları yerine getirerek gerçekleştiren kişi yürütebilir. Bir müşşidin evladı olmak, müşşidin yerine geçmek hakkını vermez. Ancak, müşşidin manevî eğitiminden geçmiş, muhabbet ile mücehhez bir kalbe sahip, ibadetler konusunda eksiki olmayan kimse müstesnadır.⁴⁶

Tarihi süreçte devlet organları tarafından tekke şeyhlerinin seçim ve tayin konusuna karışılmamış, ancak bazı olumsuz durumlarda tekke yönetimine müdahale edilmiştir. Osmanlı döneminde bunun örneği 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Bektâşîyye tekkelerine yapılan şeyh atamalarında görülmüştür.⁴⁷ Muhammed Ziyâeddîn de, layık olmadıkları hâlde tekkede şeyhlik yapanların uzaklaştırılmasını istemiştir. "Müslümanların işleri başında bulunanların, dinde bid'âtlarla amel edip, tekkede oturarak şeyhlik davasında bulunanları cezalandırmaları, hatta başkasının da ibret alması için, onu makamdan uzaklaştırmaları lazımdır."⁴⁸ Bid'at genel olarak Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra dine dâhil edilen şeylerdir.⁴⁹ Tarikat ehlinin her türlü bid'atlardan kaçınmasının gerektiğine dikkat çeken Muhammed Ziyâeddîn, hem mürid hem de müşşidin bu konuya önem vermelerini istemiştir.⁵⁰

Muhammed Ziyâeddîn, tasavvuf ve tarikat âdâbına aykırı davranan birisinin tekkede irşad makamında oturmuş olmasının, zulüm etmekten ve hırsızlık yapmaktan daha ağır olduğunu söyler. Toplumda katil veya hırsız olarak bilinen birisinin ne kadar büyük günah içerisinde olduğunu herkes bilir. İnsanlar böyle kişilere kolay kolay yanaşmaz. Kendilerinden çekinir ve uzaklaşırlar. Aynı şekilde dindar görünüp layık olmadığı hâlde irşad makamında oturanın da birçoklarının dinden ve doğru yoldan çıkmasına sebep olur der.⁵¹

⁴⁶ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 163.

⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, 134; Kara, "Tekke", 40: 368-370.

⁴⁸ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 162.

⁴⁹ İzzet Ali Atıyye, *el-Bid'a: tahdidühâ ve mevkifü'l-İslâm minhâ*. (Beyrut: 1400/1980), 18; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fi İhtiyâri'l-ehak*. Nşr. Orhan Şaik Gökyay, (İstanbul: 1980), 72-73; Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 129-131.

⁵⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 162.

⁵¹ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 163.

4. SÂLİKTE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

Allah'ın rızasına kavuşmak niyetiyle tarikata giren bir müridin birtakım meziyetlere sahip olması gerekir. Muhammed Ziyâeddin, hem tasavvufî eğitimde hem de tarikat hayatında bunlara dikkat edilmesinin önemini vurgulamıştır.

4.1. Nefs Muhasebesi

Tasavvufta nefis muhasebesi; riyâzet, zühd, mücahede, nefis tezkiyesi ve tasfiyesi gibi terimlerle yakın anlamlıdır.⁵² Nefs muhasebesinde, ihlasla ibadet etmek, hâl ve hareketlerde doğru ve dürüst davranmak, Allah'ı kalpten çıkarmamak önem taşır.⁵³ Allah'ın emrine göre davranmak, kötülüklerin kaynağı nefisle mücadele etmek esastır. Yeme içme, cinsel istekler, zenginlik, mal, şöhret ve makam gibi talepleri denetim altına almak, az yemek az konuşmak ve az uyumak lazımdır. Ayrıca her zaman nefsin hilelerine karşı uyanık olmak gerekir.⁵⁴ Muhammed Ziyâeddîn, sâlik'in nefis muhasebesi içinde olması gerektiğini, saf ve duru bir tasavvuf anlayışı ile nefsin kötülüklerinden korunmanın mümkün olabileceğini söyler. Çünkü tasavvuf ve tarikat eğitimi, kişinin kalbini manevi kötülüklerden temizler. Sâlik, nefis muhasebesini yaparak, Allah'ın rızasına kavuşmanın yollarını aramalıdır. Nefsini kötülüklerden tasfiye ve tezkiye eden bir kul, nefsin hoşuna giden hiçbir şeyi yapmaz. Ameller sadece Allah rızası için yapılmalıdır. Cennet sevdası ve cehennem korkusu ile amellerde bulunanın kendi tarikatında yeri olmadığını belirtir. Sâlik'in ibadetten aldığı manevi zevkten dolayı, nefesine pay çıkarmamasını tembihler. Eğer ibadetten dolayı nefesine hoşnutluk gelirse, onu korku ile bulandırmalıdır, der. Çünkü nefis en büyük düşmandır ve her zaman hilekârlık yapar. Her şeyde hatta yeme ve içmede de nefse muhâlefet etmenin gerektiğini ifade eder.⁵⁵

Nefs-i emmârenin hilelerinden kurtulmak çok zordur. Allah'ın emirlerine itaat eden ve doğru yola girmiş kimseler müstesna. Ancak, bu kişiler de Allah'ın yardımı olmazsa yine tehlikeden kurtulamazlar. Çünkü nefis, her zaman kötülük ister. İnsanı aldatır. Muhammed Ziyâeddîn, müride bir şey yapmak

⁵² Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 259; Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35: 143-144.

⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn* (Kahire: 1983), 1/511.

⁵⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı)* Sad: Dilaver Selvi (İstanbul: Pozitif Dağıtım, 2009), 141; Uludağ, "Riyâzet", 35: 143-144.

⁵⁵ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 111-112.

istediği zaman niyetini İslamiyet'in ölçüsüne göre değerlendirerek yapmasını söyler.⁵⁶

4.2. Havf ve Recâ

Havf kelimesi korku, endişe ve kaygı anlamına gelir. Hoşlanılmayan bir şeyin meydana gelmesinden veya istenilen bir şeyin gerçekleşmemesinden duyulan korku ve kaygı şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁷ Recâ kelimesi de istek ve ümit anlamına gelir. Tasavvufta ise kişinin ilâhî rahmetin büyüklüğüne bakması, Allah'ın lütfunu kendine yakın hissetmesi, neticenin iyi olacağını düşünüp sevinmesi şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸ Tasavvufî anlamda havf; Allah'tan korkmak, recâ ise Allah'tan ümidini kesmemektir.⁵⁹

Muhammed Ziyâeddîn, günahkâr birisinin affedilmeme korkusuyla Allah'ın rahmet ve merhametinden ümitsiz olmasının doğru olmadığı gibi, salih bir kişinin de Allah'ın azabından emin olmasının doğru olmadığını belirtir. Korku ile ümit arasında bulunmanın en doğru yol olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

4.3. Muhabbet

Tasavvufta muhabbet bir makamdır. Şevk, üns ve rızâ gibi tasavvufî-ahlâkî makamlar muhabbetin neticesidir. Bütün güzel ve iyi hasletlerin özünde sevgi ve muhabbet vardır.⁶¹ Sevgi ve muhabbet olmadan hiçbir şeyin anlamı olmaz. Muhabbet hayatın anlamıdır. Anlamsız bir hayat düşünülemez. Sevmek, bilmek ve yaşamaktır. Bilinmeyen sevilmez, sevilmeyen de yaşanmaz.

Muhammed Ziyâeddîn, Dünyanın Allah'ı sevmek ve bilmek için yaratıldığını söyler.⁶² Toplumda ilişkiler muhabbete bağlı ise huzursuzluk ve anlaşmazlık görülmez. Muhabbetin gerçekleşmesi için aklın doğru kabul ettiği ahlâkî

⁵⁶ Ziyâeddîn, *Mektûat*, 223.

⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı*, 173; Mustafa Kara, "Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 16: 521; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 229.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*, 178; Süleyman Uludağ, "Recâ" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34: 502.

⁵⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*, 173.

⁶⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 35.

⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ'*, IV: 69; *el-Müstaşfâ*, (Bulak: 1324), 297-337-338; Süleyman Uludağ, "Muhabbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30: 386-388.

⁶² Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 237.

ilkeler ve dini unsurlarda uzlaşmak mümkündür. Muhabbetin nihai amacı Allah'a ulaşmaktır.⁶³

Muhammed Ziyâeddin'e göre, muhabbetten maksat Allah'ı sevmektir. İşin temel esası muhabbetullah'a ulaşmaktır. Yüce gayelerin elde edilmesi ancak muhabbetle sonuçlanır. Muhabbet araç değil amaçtır.⁶⁴ Bütün mevcudat Esmâ-i Hüsnâ'nın tecellisidir. Güzellikler Allah'ın cemîl isminin bir yansımasıdır. Muhabbet de vedûd isminin tecellisidir. Demek ki gerçek sevilecek olan sadece Allah'tır.⁶⁵ Muhammed Ziyâeddîn, kalpte sadece Allah'ın muhabbeti yerleşinceye kadar çalışılması gerektiğini söyler. O kadar çalışılmalıdır ki, kalpte Allah'ın muhabbeti dışında hiçbir şey olmasın. O, insanın kalbi muhabbetle dolar sa göz kalbe tabi olur ve Allah'ın dışında hiçbir şey görülmez olur. Bu durum ancak dünyayı terk etmek, sohbet, zikir ve rabıtaya devam etmekle elde edilebilir.⁶⁶

Muhammed Ziyâeddîn'e göre; mürşide muhabbet etmek Allah'ın muhabbetini kazanmak için bir araçtır. Mürşide muhabbetten maksat, Allah'ın rızasına kavuşmaktır. Mürşide muhabbet izâfîdir. Gerçek mahbub olan sadece Allah'tır. Bunun delili de: " *Resulüm, şöyle de! Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, hemen bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin*" (Al-i İmran:3/31)".⁶⁷

Muhammed Ziyâeddîn, müridin Allah'tan gelen istidât ve kabiliyetleri kendinden bilmemesini ve her an kusurlarını göz önünde bulundurmasını öğütler. Müridin kendini kusurlu görmesi muhabbetin eksilmesine neden olmaz. Belki muhabbetin artmasına vesile olur.⁶⁸ Muhabbete ulaşan bir kişi Allah'ın dışında hiçbir şeye razı olmaz ve bu aşkla imanun kemâline erer. Ebedi saadete kavuşmak isteyen, Peygamber'e ve Allah'a muhabbeti elde etmeye çalışmalıdır.⁶⁹ Muhabbet ve sevginin en üstün derecesi kalbin bütün yönleriyle Allah'ı sevmesidir. Seven sevdiğine bağlı olur. İhlasla Allah'a bağlananın kalbinin mahbubu, ma'budu ve maksûdu artık Allah olmuş demektir.⁷⁰

⁶³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (Beyrut: 1985), 111.

⁶⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 78.

⁶⁵ İbnü'l-Arabî, *Fuşûş'ül-Hikem*, (Affî), TİEM, 1933., nr. 1882:203-218; Uludağ, "Muhabbet", 30: 388-389.

⁶⁶ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 205.

⁶⁷ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 39-40.

⁶⁸ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 91.

⁶⁹ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 178.

⁷⁰ Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay. 1992). 161; Uludağ, *Muhabbet*, 30: 386-388.

Muhabbete ulaşmanın yolu sünnete ittiba, bid'atlardan sakınmak, iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakınmaktır. Çünkü muhabbete ulaşan kişi, mahbubunun arzuladığını sever, nefsinin arzularından vazgeçer.⁷¹

4.4. Sabır

Sözlükte engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak anlamlarına gelir. Ahlâk terimi olarak da; keder, hüznün, başa gelen sıkıntı ve musibetler karşısında dayanıklı olma, olumsuzluklara karşı metanetli olma manasını ifade eder.⁷² Sabır; farzları yerine getirmede ve haramlardan kaçınmada farzdır. Mekruh olan şeylere karşı menduptur. Namus, can ve mala karşı yapılan saldırıda sabretmek haramdır. Yine, günah olmayan meselelerde sabretmek mubahtır.⁷³ Hüznün veren olaylar karşısında telaş edip, normal olmayan davranışlarda bulunmak dinin yerdiği ve sevmediği bir husustur. Sabır, kendini kontrol etme, yararsız endişeden kurtulma ve sıkıntının üstesinden gelmeyi kazandırır.⁷⁴

Muhammed Ziyâeddîn, müridlerine: "Sabrediniz! Çünkü sabır, ferahın anahtarıdır"⁷⁵ şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Ayrıca, Allah'tan gelen her türlü eziyete sabredilmesini önerir. "Allah sabredenleri sever" buyrulmuştur. (Al-i İmran: 3/146) Allah'tan gelen her şeyde hayır ve saadet olduğunun unutulmaması gerektiğini ifade eder.⁷⁶

4.5. Hâl

Hâl, müridin kalbine gelen his ve duygunun ruh ve bedene yansımaları anlamındaki tasavvufî bir terimdir.⁷⁷ Muhammed Ziyâeddîn, güzel ve mutluluk veren bir olgu olarak kabul edilen hâl'i, Allah'ın kulunu muhabbetine davet etmesi olarak ifade etmiştir. Hangi nimet bundan büyüktür, bundan daha büyük ne olabilir diye hâl'in önemini ve değerini ifade etmiştir.⁷⁸ Çünkü hâl, kalbe sirayet eden ve zikrin yerleşmesini sağlayan bir durumdur.⁷⁹ Muhammed

⁷¹ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 219.

⁷² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*, 222-223; Mustafa Çağrı, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35: 337.

⁷³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV: 69; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Uddetü's-şâbirîn ve zahîretü's-şâkirîn* (Beyrut), ts. (Dârü'l kütübî'l-ilmîyye), 30-31; Çağrı, "Sabır", 35: 337.

⁷⁴ İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer* (Beyrut: 1985), 86-87.

⁷⁵ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 82.

⁷⁶ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 79.

⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*, 113; Mehmet Demirci, "Hâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15: 216.

⁷⁸ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 48.

⁷⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, Nşr. Nicholson (Leiden: 1914), 411; Demirci, "Hâl", 15:216.

Ziyâeddîn, müridin hâl sahibi olma gibi bir çaba gütmemesini söyler. Eğer böyle bir gaye ile tarikata girerse, manevi makamlara yükselmesinin mümkün olmadığını hatırlatır. Müride düşen en büyük görev mürşidin emirlerini yerine getirmesidir. Hayrın ancak mürşidin emrine imtisal ile mümkün olduğunu bilmelidir. Mürid, tam bir teslimiyet ve imtisal içinde olursa, hâl ve makamların üst derecesine yükselebilir. Eğer böyle davranmazsa, bazı hâl ve zevklerin olduğunu hissederse, bunlar kendisine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Belki hissettiği hâl ve zevkten dolayı tehlikeli bir duruma düşme ihtimali de bulunabilir.⁸⁰ Hâl, Allah tarafından verilmiş ilahi bir bağıştır. Allah'ın cömertlik hazinesinden gelir. Makam ise kulun gayreti ile kazanılan şeydir. Hâl sahibi bulunduğu hâlden daha yükseğine geçme durumundadır.⁸¹

Muhammed Ziyâeddîn, bazı sâliklerin aceleyle hâl, huzur ve keşif gibi manevi şeyleri hemen talep ettiklerini söyler. Bu şekilde davranan sâlikleri ceviz ve üzüm isteyen çocuklara benzetir. Nasıl ki, çocuklar üzüm ve cevizle beslenirler, aynen öyle de bazı sâliklerin de tıpkı çocuklar gibi bu duygularla beslendiklerini belirtir. Önemli olanın sâlik'in tâat ve ibadetten başka bir şey düşünmemesidir. Yoksa hâl'den ileriye gidemez. Bir sâlik'te nefsine ait çirkinlik ve noksanlıkları görme kabiliyeti ne kadar artarsa, Allah'a yaklaşması da o nispette artar.⁸²

4.6. Rabîta

Tasavvufta rabîta, müridin gönlünü ve kalbini şeyhine bağlaması ve onu zihnen düşünmesidir. Bağlamak anlamındaki rabt kökünden türemiş olup "iki şeyi birbirine bağlayan ip; alâka, bağ, münasebet" manalarına gelir. Müridin, mürşidine gönlünü bağlaması, hem suretini hem de sîretini düşünmesi anlamını ifade eder. Tasavvufta daha önceleri şeyhi sevmek ve taklit etmek gibi uygulamalar mevcutken, daha sonraları şeyhin simasını düşünme ve hayale getirme şeklini almıştır.⁸³ Muhammed Ziyâeddîn'de rabîtayı mürşidin simasının şiddet-

⁸⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 47.

⁸¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 113; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. Haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 244.

⁸² Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 48.

⁸³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, 506-508; Necdet Tosun, "Râbîta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34: 378.

li bir sevgiyle hayal edilmesi şeklinde tanımlar.⁸⁴ Mevlâna Hâlid el-Bağdâdi, şeyhin sûretinin zihinde tasavvur edilmesi⁸⁵ şeklinde ifade etmiştir.

Rabîta, kâmil ahlak sahipleriyle irtibat kurulması istenilen bir sevgi ve muhabbet bağıdır. Mana ve anlam olarak diğer tarikatlarda olmasına rağmen Nakşibendiyye'nin özelliğidir.⁸⁶ Muhammed Ziyâeddîn, rabitanın Nakşibendiyye tarikatının temeli olduğunu söyler. Müridin rabîtaya o kadar devam etmesini ister ki, insanlarla konuşsa dahi rabitanın tesiriyle bir şey hissetmeme durumuna gelmesini talep eder. Çünkü müridin rabîtada fâni olması, Yüce Allah'ın aşkında fâni olmasının mukaddimesidir. Müridin ilahi aşk makamındaki derecesi rabîtadaki fânilik derecesine göredir.⁸⁷

Rabitanın ihlas, muhabbet ve teslim kısımları vardır. İhlas rabîtası, müridin manevi afetlerden kurtuluşunun ancak mürşidine uymasına bağlı olduğunu bilmesidir. Muhabbet rabîtasında ise müridin, mürşidinde fâni olması, onun dışında hiç kimseye ne muhabbet ne de buğzunu hissetmeme durumuna gelmesidir. Teslim rabîtasında ise mürşidin emrine itaat etmesi, yıkayıcının ellerindeki ölü gibi olduğunu hayal edip düşünmesidir.⁸⁸ Rabitanın aslı, temeli sevgidir. Şuur ve düşüncesini bir noktada toplayıp sevdiğini akla getirmesi, hayal etmesidir.⁸⁹ Sevgi ve muhabbet olmadan rabîta olmaz.

Rabitanın şartları ve belli vakitlerde yapılması gerekir. Bu şartların en önemlisi kalpte Allah'ın dışında hiçbir şeye iltifat etmemektir. Günün belirli zamanlarında yapılmalıdır. Sabah, akşam ve yatsı namazlarından sonra herhangi birinde yapılabilir. Gözler kapalı bir şekilde tefekküre dalmakla yerine getirilir.⁹⁰

4.7. Fenâ

Tasavvufta fenâ, müridin kendi hâl ve hareketlerini yok hükmünde kabul etmesi ve kendi varlığını görmemeye çalışmasıdır. Bu makama gelen mürid

⁸⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 235.

⁸⁵ Hâlid Bağdâdi, *Risâle fî işbâti'r-râbîta* (İstanbul 1284), s. 18; Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yay.,1997), 15: 283-285.

⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*,506-508; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık 1997), 584.

⁸⁷ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 125.

⁸⁸ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 235.

⁸⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, 506-508; Rifat Okudan, "Rabîta", *Tasavvuf El Kitabı*, Ed. Kadir Özköse, (Ankara: Grafiker Yay.,2012), 430.

⁹⁰ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 53-126-127.

hakiki anlamda kul olma yoluna doğru adım atar. Bazı tasavvuf ehli, fenâ'yı nihâî olarak ulaşılan makam olarak kabul eder.

Mürid bir mürşidin gözetim ve denetimi altında çeşitli mücâhedelerle nefsi terbiye eder. Nefsi terbiye ve tezkiye sonucunda ulaşılan makam "fenâ-bekâ" şeklinde tanımlanmıştır. Sûfilerin büyük çoğunluğu fenâ-bekâyı son makam olarak kabul etmiştir.⁹¹

Muhammed Ziyâeddîn, müridin fenâ makamına kavuşması için şiddetli bir şekilde Allah'a ulaşmayı talep etmesi gerektiğini söyler. Kalben bu talebin artması için Allah'a yalvarması lazımdır. Ayrıca müridin bu konuda ne kadar himmeti olursa olsun, mürşidinin nazarına denk gelemeyeceğini de belirtir. Bütün manevi makamlar gibi fenâ makamına da mürşidin müridine olan nazarı sayesinde ulaşılabileceğini kaydeder.⁹²

"Yok olmak, hiç olmak, silinmek" manasına gelen fenâ, Allah'ın gayrısındaki bütün mevcudatın (mâsivâ) müridin gözünde silinmesi ve kendi varlığını görmemesidir.⁹³ Muhammed Ziyâeddîn, fenâ makamına kavuşmak için, müridin bütün kemâlatlarını yok hükmünde görmesi ve mâsivadana vazgeçmesiyle mümkün olabileceğini söyler. Çünkü yokluk dairesine girmeden, fenâ makamına girilemez. Mürşid, kendi nefsinde herhangi bir şey hissederse yanar. Allah'ın manevi huzurunda kendini yok hükmünde görmelidir ki, fenâ makamına kavuşabilsin.⁹⁴

4.8. Takvâ

Takvâ, haram ve günahlardan şiddetli bir şekilde kaçınma anlamına gelir. Allah'ın rızasına kavuşmak isteyen her Müslüman'ın dinin emir ve yasaklarına uymasını gerektirir. Allah'tan korkmak ve O'nun rızası dairesinde hareket etmek olarak da anlaşılabilir. Takvâ, Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınıp korunma anlamında kullanılır.⁹⁵

⁹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 122; Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12: 333; Kara, bk. *Tasavvufta Fena-Beka Nazariyesi*, (İstanbul: Hareket Dergisi, 1980), 14: 3.

⁹² Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 55.

⁹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 122; Reşat Öngören, "Fenâ-Bakâ", *Tasavvuf El Kitabı*. Ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yay. 2012), 166.

⁹⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 70-218.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 157; Süleyman Uludağ, "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39: 484-486; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 508.

Muhammed Ziyâeddîn, takvâyı Allah'ın razı olmadığı, bilinen ve bilinmeyen bütün günahlardan kaçınma olarak vasıflandırmıştır. Bu şekilde davranılmakla Allah'ın rızasına kavuşmanın mümkün olduğunu söyler. Allah'ın emirlerine itaatle birlikte yasakladıklarından kaçınmak üstün bir makamdır, der.⁹⁶ Takvâ, günahlardan uzaklaşmak için büyük titizlik ve hassasiyet gerektirir. Helaller ve haramlar bellidir. Bunların içinde şüpheli olanlar bulunur. Bu şüpheli şeylerden uzaklaşan ve sakınan dinini korumuş olur.⁹⁷ Muhasibî, kalbin takvâsı, Allah'ın rızasını gözetmek, bedeninin takvâsı adaletli olmak, hak ve hukuka riayet etmektir der.⁹⁸ Kuşeyrî'ye göre takvâ; bütün hayırları içine alan bir haslettir. Allah'a itaat ile azabından korunmaktır. Takvânın ilk aslı şirkten sakınmaktır. Ondan sonra günah ve kötülüklerden uzaklaşıp, ilgilendirmeyen boş şeyleri terk etmektir.⁹⁹

4.9. Şükür

Şükür kelimesi, nimet ve iyilikten dolayı Allah'a ve insanlara minnettarlığını ifade etmek, verilen nimet için söz ve fiille mukabelede bulunmaktır. Allah'a karşı günah işlemekten kaçınmak, verilen nimetin gereğini yapmak şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Nimetleri veren Allah'ı tefekkür edip, verdiklerini dile getirmek ve verilen nimetleri Allah'ın istediği şekilde kullanmaktır.¹⁰¹ Şükür, Allah'ın kuluna verdiği nimetlerine karşılık bütün organlarıyla hamd etmektir. Bir diğer ifadeyle, bütün azalarını yaratılış gayesine göre kullanmaktır. Kuşeyrî, organların kendine göre şükürü olduğunu söyler. Dilin şükürü, tevazu içinde verilen nimetleri zikretmektir. Beden ve diğer azaların şükürü, nimetleri veren Allah'a vefa içerisinde hizmet etmektir. Kalbin şükürü, kalbi nimete değil, nimet verene bağlamaktır, der.¹⁰²

Muhammed Ziyâeddîn, Kuşeyri gibi düşünür ve şükretmenin vacib olduğunu dünya ve ahirette yükselmeye ve Allah'a yaklaşılmaya sebep olduğunu söyler. Şükür, Allah'ın rızasını kazanmak için bir merdivendir. Bedenin bütün

⁹⁶ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 223.

⁹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 157; Uludağ, "Takvâ", 39: 484-486.

⁹⁸ Muhâsibî, *er/Ri'âye li-hukûk illâh*. Nşr. Abdülhâfîm Mahmûd- Abdülkadir Ahmet Atâ (Kahire: 1390/1970), 47.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 158.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 213.; Mustafa Çağrı, "Şükür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39: 259.

¹⁰¹ Herevî, Hâce Abdullah Ensarî, *Menâzilu's-Sairin* (Kahire:1908), 41.

¹⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 215; M. Necmettin Bardakçı vd., "XIV. Yüzyıl Rifai Şeyhi İbnu's-Serrac'ın Tasavvufî Düşünceleri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İstanbul: 2013/1), 31:93.

uzuvlarını yaratılış gayesine göre kullanmaktır. Kulaklar ile vaaz, sohbet ve Kur'an-ı Kerim dinlemektir. Ayakların vazifesi camii ve cemaate gitmektir. Ellerin görevi de, ehlullah'a hizmet etmek ve muhtaçlara yardım etmektir. Bedenin uzuvları ile Allah'ın istemediği ve sevmediği filleri işlememektir.¹⁰³

Muhammed Ziyâeddîn, şükür ve istiğfar her zaman yapılmalıdır der. Şükretmek, gerçek hidayet veren Allah içindir. İstiğfarın sebebi de Allah'ın nimetlerine layıkıyla riayet edilmemesinden dolayıdır. Allah'ın verdiği nimetlere şükretmemek, nimetlerin yok olmasına sebep olur. Şükretmek nimetlerin bereketlenmesini sağlar. Dolayısıyla nimetlerin elden çıkmaması için her zaman Allah'a şükretmek lazımdır der.¹⁰⁴ Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir! diye bildirmişti" (İbrâhim: 14/7)

4.10. Tevekkül

Tevekkül, insanın Allah'a sağlam bir inançla güvenip dayanması, bütün işlerini O'na havale edip kendine vekil edinmesidir. Tevekkül müminlerin vazgeçilmez bir vasfıdır. Kur'an-ı Kerim'de: " Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona kâfidir." (Talâk:65/3) buyurulmuştur. Dinî ve tasavvufî bir kavram olarak tevekkül, bir kişinin her konuda kendini Allah'a teslim etmesi, bütün işlerinde Allah'a güvenmesi şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Tasavvufta ise bir makam ve hâl olarak kabul edilmiştir. Mutasavvıflar, tevekkülü imanla birlikte, muhabbet ve takvâ ile ilgili bir mesele olduğunu kabul ederler. ¹⁰⁶ Tevekkül, kalbin Allah'a tam bir teslimiyetle güvenmesi ve itimat etmesidir.¹⁰⁷ Muhammed Ziyâeddîn de, tevekkül konusunu açıklarken onun kalbî bir durum olduğuna işaret eder. Tevekkülün saf ve duru bir kalp ile mümkün olabileceğini söyler. Ayrıca insanın hiçbir şüphe duymadan ve mutmain bir şekilde işlerini Allah'a havale etmesi şeklinde de tanımlamıştır. ¹⁰⁸

¹⁰³ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 92-93-232.

¹⁰⁴ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 130-226.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 158-204; Mustafa Çağrı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay.2012), 41: 1-2.

¹⁰⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 158-204, Süleyman Uludağ, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 2012), 41: 3-4.

¹⁰⁷ Serrâc, *el-Lümâ*, 70.

¹⁰⁸ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 241.

5. SÂLIK'İN KAÇINMASI GEREKEN HASLETLER

Muhammed Ziyâeddîn, tasavvufun safiyetine hâlel getirecek olumsuz davranışlardan kaçınmanın gerektiğini her zaman dile getirmiştir. Tarikat ve tasavvufî eğitimde sâlikte olmaması gereken bazı konulara dikkat çekmiştir.

5.1. 'Ucb

'Ucb, insanın kendini beğenme ve böbürlenme durumudur. İnsanın makam ve mevkii ile gurur duymasına kibir, faziletleriyle böbürlenmesine 'ucb (i'câb) denir. İki de insandaki faziletleri silip süpürür.¹⁰⁹ Gazali, kibrin insanların birbirlerine karşı üstünlük taslaması, 'ucb'un ise; psikolojik bir vaka olup yalnız yaşayanlarda bulunabileceğini söyler.¹¹⁰

Muhammed Ziyâeddîn, 'ucb'un şeytan ve nefsin bir hilesi olduğunu belirtmiştir. Sâlik'in bu hileden çok korkması ve kendini koruması gerekir. Çünkü şeytan ve nefis birleşerek insanın kendini büyük görmesine çalışır.¹¹¹ Kendini beğenmek kötü huylardandır. Tevazuun karşıtı olan kendini beğenmek; insanın kendini üstün görmesi ve bu olguyla başkasını küçümsemek anlamına gelir.¹¹² Her şeyden önce müridin dikkat etmesi gereken önceliğin, kendini beğenme tehlikesine düşmemesidir. Çünkü seyr-ü sülukta yol kat eden müridin önündeki en büyük engel nefsidir. Mürid, tarikattan aldığı manevi haz ve lezzetlerin kaynağını kendi nefsinden bilirse büyük bir zarara uğrayacaktır. Nefs en büyük düşmandır. Hiçbir zaman nefse güvenilmemelidir.¹¹³ İnsan nefsi, ibadet ve yaptığı iyiliklerle kendini üstün görebilir. Bu olumsuzlukların yaşanmaması için, mürşidin emirlerine teslim olmak ve dikkat etmek gerekir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Mâverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, Nşr. M. Ebü'l-Hayr Seyyid-Muhammed eş-Şerkâvî, (Beyrut:1405/2004),228; Mustafa Çağrıçı "Ucb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42: 36-37.

¹¹⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 343-344.

¹¹¹ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 218.

¹¹² İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukala ve nüzhetü'l-fuzalâ*. Nşr. Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: 1977), 59-63; Mustafa Çağrıçı, "Kibir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2002), 25: 562-563.

¹¹³ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 64.

¹¹⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, 505; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 185-187.

5.2. Riyâ

Riyâ, Allah için yapılması gereken amel ve ibadetlerin, insanların görmesi ve beğenmesi için yapılan bir davranıştır. Riyâ, yalan ve münafıklıkla iç içedir. Yapılan ibadet ve kazanılmış faziletlerin beyhude olmasına sebeptir.¹¹⁵ Peygamber Efendimiz (sav) riyâyı, “küçük şirk” olarak vasıflandırmıştır. Cenâb-ı Hak, kıyamette amellerin karşılığını verirken, dünyada iken gösteriş içinde olanlara: “ Ey riyâkârlar! Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptysanız gidin onu arayın, bakayım bulabilecek misiniz?” diyecek ve riyâkârları huzurundan kovacağını bildirmiştir.¹¹⁶

Muhammed Ziyâeddîn, ihlas ve temiz bir niyet ile riyâdan kurtulmanın mümkün olduğunu söyler. Sâliklere, akıllı kimsenin ibadetleri gösteriş niyetiyle yapmayacağını ifade eder. Müridin Allah’tan başka hiçbir şeyin ibadete layık olmadığını bilinceye kadar çalışması, riyâ ve gösterişten kurtulması için ise ihlaslı bir niyete sahip olması gerektiğini belirtir.¹¹⁷

6. SONUÇ

Muhammed Ziyâeddîn, ilim ve tasavvufun yoğun olduğu bir ortamda yaşamış Nakşibendiyye tarikatına mensup bir âlim ve şeyhtir. Tasavvufun maddi ve manevi yönünü hayatının her döneminde bizzat yaşayarak göstermiştir.

Muhammed Ziyâeddîn’in tasavvufî kavramlar ve tarikat eğitimi ile ilgili bilgileri büyük oranda müridlerine gönderdiği çeşitli mektuplardan oluşan Mektûbat isimli eserinde dile getirmiştir. Bu eserinde tasavvufun temel kavramları çerçevesinde Nakşibendiyye kültürü ve geleneğine uygun olarak nasıl davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Şeyhlik makamında bulunan kişinin hangi hasletlerle mücehhez olması gerektiğini ifade etmiştir. Mürşid-mürid ilişkisini ele almış, karşılıklı davranışlarının nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Şeyhin irşad görevini yerine getirmesinin birinci şartının sünnet-i seniyye’ye bağlı olmasının gerektiğini söylemiştir. Müridin, şeyhine ihlas, muhabbet ve tam bir teslimiyetle bağlılığını göstermesini istemiştir. Tekke ve dergâh hizmetlerinin tasavvufa uygun şekilde yürütülmesine dikkat etmiş ve ehil olmayanların

¹¹⁵ Muhâsibî, *er-Ri’âye li-hukûkullâh*. 153-306; Çağrı, “Riyâ”, 35: 137-138.

¹¹⁶ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 5/ 428-429.

¹¹⁷ Ziyâeddîn, *Mektûbat*, 202.

irşad makamından uzaklaştırılmalarını istemiştir. Muhammed Ziyâeddîn'in bu konuda ne kadar ciddi olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Tasavvuf ve tarikat eğitiminde birçok unsurun yanında, müridin nefis muhasebesi, havf-recâ, muhabbet, sabır, hâl, rabıta, fenâ, takvâ, şükür ve tevekkül konularında uyulması gereken konuları izah etmiştir. Muhammed Ziyâeddîn'in bu tasavvufî kavramlar hakkındaki düşünceleri seleflerinin görüşleri ile paralellik içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin, şükür konusunda Kuşeyrî gibi düşünür. Dikkat çeken bir başka konu da Muhammed Ziyâeddîn'in, tasavvuf ve tarikat eğitiminde müridlerini en fazla bid'atlardan sakındırması olmuştur.

7. KAYNAKÇA

- Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)* Sad. Dilaver Selvi. İstanbul: Pozitif Dağıtım, 2009.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrut: 1416/1995.
- Algar, Hamid. "Hâlid el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 283-285. İstanbul: TDV. Yayınları, 1997.
- Atâ, Abdulkadir Ahmet. *et-Tasavvufü'l-İslâmî*, Beyrut: 1407.
- Atıyye, İzzet Ali. *el-Bid'a: tahdidühâ ve mevkiü'l-İslâm minhâ*. Beyrut: 1400/1980.
- Ayni, Mehmed Ali. *İslam Tasavvuf Tarihi*. Sad: H.R. Yananlı. İstanbul: Akabe Yayınları, 1985.
- Bardakçı, M. Necmettin- M. Saffet Sarıkaya,- Nejdet Gürkan. " XIV. Yüzyıl Rifai Şeyhi İbnu's-Serrac'ın Tasavvufî Düşünceleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. İstanbul: 2013/1.
- Başar, Yeliz. *Nakşebendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyaeddin Nurşîni'nin Hayatı ve Mektûbât'ındaki Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.
- Baz, İbrahim. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İstanbul:2014),34: 73-108.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Kibir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 562-563. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa. "Riyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 137-138. Ankara: TDV. Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 337. İstanbul: TDV. Yayınları, 2008.

- Çağrı, Mustafa. "Şükür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 259. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Çağrı, Mustafa. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 3-4. İstanbul: TDV. Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. "Ucb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 36-37. İstanbul: TDV. Yayınları, 2012.
- Çakır, Mehmet Saki *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı: 19. Yüzyılda Nakşibendî-Hâlidîlik*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Celebi, Kâtip Mîzânü'l-hak fi İhtiyârî'l-ehak. Nşr. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: 1980.
- Demirci, Mehmet. "Hâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 216. İstanbul: TDV. Yayınları, 1997.
- Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, *Çeşiden-i Taam-ı Vakt*, tahkik. Muhammed Rıza Şefî Kedkenî. Tahran: Çaphâne-i Nakş, 1386 hş.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Fethullah Verkânîsî. *Adâbü't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye (Adâb-ı Fethullah)*. nşr. Yahya Pakiş-Hamit Pakiş. İstanbul: Bakanlar Matbaacılık, ts.
- Gazzâli. "İhya". IV. el-Müstaşfâ. Bulak: 1324.
- Hâlid Bağdâdi. *Risâle fi işbâti'r-râbıta*. İstanbul: 1284.
- Herevî, Hâce Abdullah Ensarî, *Menâzilu's-Sairin*. Kahire: 1908.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)* Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbnü'l-Arabî. *Fuşûş'ül-Hikem*, (Afîfî) TİEM, 1933.
- İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*. Beyrut:1985.
- İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukala ve nüzhetü'l-fuzalâ*. Nşr. Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: 1977.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*. Beyrut: 1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *'Uddetü's-şâbirîn ve zahîretü's-şâkirîn*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*. Beyrut: 1985.
- Kara, Mustafa. "Havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 521. İstanbul: TDV. Yayınları, 1997.
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 333. İstanbul: TDV. Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "Tasavvufta Fena-Beka Nazariyesi". Hareket Dergisi. İstanbul: 1980.
- Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 368-370. İstanbul: TDV. Yayınları, 2011.

- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Konur, Himmet. "Edeb", *Tasavvuf El Kitabı*, Editör, Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012
- Korkusuz, M. Şefik.Nehri'den *Hazne'ye Meşâyihî Nakşibendî*. İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010.
- Mâverdî. *Edebü'd-dünya ve'd-din*, nşr. M. Ebü'l-Hayr Seyyid-Muhammed eş-Şerkâvî. Beyrut: 1405/2004.
- Memduhoğlu, Adnan "Tâhî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek-2: 571-572. Ankara: TDV. Yayınları, 2019.
- Muhammed Ziyâeddîn. *Mektûbat*, Trc. Hasib Seven. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1977.
- Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh*. Nşr. Abdülhâlîm Mahmûd-Abdülkadir Ahmet Atâ, Kahire: 1390/1970.
- Muslu, Ramazan. " Seyr u Sülûk Terimler", *Tasavvuf El Kitabı*. Editör, Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Mustafa Kemal Atatürk. *Nutuk*. Ankara: Türkiye Teyyare Cemiyeti Yayını. 1927, Vesikalar, 52.
- Münevver b. Said. *Esrârü't-Tevhid fi Makâmâtî's-Şeyh Ebî's-Said*. Nşr. Zebihullah Safa. Kebir: Müessese-i İntişarat-i Emir. 1332.
- Okudan, Rıfat. "Râbita", *Tasavvuf El Kitabı*, Editör, Kadir Özköse Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Öngören, Reşat. *Fenâ-Bakâ Tasavvuf El Kitabı*. Ed. Kadir Özköse, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Özköse, Kadir. "Tarikatın Ortak Unsurları Şeyh ve Hâlife" *Tasavvuf El Kitabı*, Ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Serrac, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tusî. *el-Luma'fi't-Tasavvuf*. Nşr. R.N. Nicholson. Leiden: Matbaa-i Beril, 1914.
- Serdar, Mehmet Törehan. *Bitlis'in Sarıklı Kahramanları*. Bitlis: Olcaylar Matbaası, 2012.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer. *Avârifü'l-Meârif Tercemesi (Tasavvufun Esasları)*, Haz. H. Yılmaz- İrfan Gündüz, İstanbul: Erkam Yay. 1990.
- Şeyh Alâeddin Haznevî. *Hazret ve Şah-ı Hazne Hayat ve Menkıbeleri*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. "Râbita" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 378. İstanbul: TDV. Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Edep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 414-415. İstanbul: TDV. Yayınları, 1994.

- Uludağ, Süleyman. "Recâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 502. İstanbul: TDV. Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Muhabbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 386-388. İstanbul: TDV. Yayınları, 2005.
- Uludağ, Süleyman. "Takvâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 484-486. İstanbul: TDV. Yay. 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 3-4. İstanbul: TDV. Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Mürid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 47-49. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Riyâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 129-131. İstanbul: TDV. Yayınları, 1992.
- Yıldız, Abdulvahap. *Meybudâ'nın Tefsirinde Tasavvuf*. Bursa: Sır Yayıncılık, 2012.
- Yıldız, Abdulvahap. *Ahmed-i Câmî Nâmekî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Yıldız, Abdulvahap. *Sultânü'l-Evliyâ Ebû Said-i Ebü'l-Hayr Hayatı- Eserleri-Menkıbeleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Kriter Yay. 2018.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.
- Yücel, Ömer Tayfur. *Şeyh Muhammed Diyaüddin'in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.